

"בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים"

א

הרבה נכתב על עקרון ה"מילה המנחה" בתנ"ך,¹ ובדרך כלל בהקשר מקומי, כלומר, במסגרת פרשייה בודדת קטנה או גדולה. נשתדל ליישם כאן את העיקרון הזה, לא בפרשייה אחת אלא בתקופה שלמה לרוחב ספרי התנ"ך השונים העוסקים בה.

תקופת שיבת ציון הנה תקופה מרתקת ומופלאה, המקפלת בתוכה היבטים היסטוריים, פוליטיים, רוחניים, חברתיים ואנושיים, הנשזרים זה בזה ויוצרים יחד פסיפס רב-הוד של תקופה מיוחדת במינה בתולדות עמנו.

האם ניתן לאפיין תקופה רבת פנים שכזו במילה אחת?

להלן נעקוב אחר הופעתה של מילה אחת בספרי התנ"ך העוסקים בתקופה זו, תוך התייחסות אל גורמים שונים הנוטלים חלק בתהליך שיבת ציון. נמצא גם התאמה בין אופי הספר לבין הגורם שאליו מתייחסת המילה המנחה.

ב

ספר דברי הימים מסתיים בגלות בבל: "וַיִּגַּל הַשָּׂאֲרִית מִן הַחֶרֶב אֶל בָּבֶל... עַד מֶלֶךְ מַלְכוּת פֶּרֶס... לְמַלְאוֹת שִׁבְעִים שָׁנָה" (דה"ב ל"ו, כ-כא). בשני הפסוקים האחרונים בספר, מספר הכתוב על רשימו של כורש, ופסוקים אלה מופיעים גם בפתיחת ספר עזרא, שהוא המשכו הכרונולוגי של ספר דברי הימים: "ובשנת אחת לכורש מלך פרס לקלות דבר ה' מפי ירמיה העיר ה' את רוח פרש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר. כה אמר פרש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה. מי בכס מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל לירושלם אשר ביהודה" וגו' (עזרא א', א-ג). הכרזתו זו, הפותחת את תקופת שיבת ציון, מוגדרת בכתוב כה**תעוררות** רוחו של כורש.

¹ מרטין בובר, 'סגנון המילה המנחה בספורי התורה', דרכו של מקרא, ירושלים תשל"ח, עמ' 299-284.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אפיון זה נעוץ כבר בנבואה קדומה. כ-200 שנה קודם לכן² ניבא ישעיהו אודות פעלו של כורש: "האומר לכורש רֵעִי וכל חפצי יְשֵׁלֵם וְלֵאמֹר לִירוּשָׁלַם תִּבְנֶה וְהִיכַל תִּבְנֶה. כֹּה אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכֹרֶשׁ" וְגו' (ישעיהו מ"ד, כח - מ"ה, א). בהמשך נבואתו אומר ישעיהו בהתייחסו לכורש "אֲנֹכִי הֵעִירְתִּיהוּ בְצַדֵּק וְכָל דְרָכָיו אֲנִי אֵשֶׁר הוּא יִבְנֶה עִירִי וְגִלּוֹתַי יִשְׁלַח" וְגו' (שם מ"ה, יג). אם כן, לשון 'התעוררות' בהצהרת כורש שבספרי דברי הימים ועזרא איננה מקרית, אלא צומחת מקרקע נבואות ישעיהו.³

ספר עזרא עוסק כולו במישור הארצי, והוא מתאר את תקופת שיבת ציון בשפה פרוזאית, תוך ציון ההתרחשויות כהווייתן ובמהלכן הטבעי. בדרך הטבע, הגורם הקובע ביותר בתהליך שיבת ציון, שעל פיו יישק כל דבר, הוא מלך פרס. האירועים בספר עזרא אכן מתוארים כתלויים ברצונם של מלכי פרס - ברצונם יתירו את הבנייה וברצונם יאסרוה. מובן אפוא שבספר עזרא תהיה התייחסות אל כורש, וההתעוררות המאפיינת את התקופה תיוחס אליו, כפי שראינו לעיל.

² שיטה מעניינת יש כאן לרב יעקב מדן, במבואו למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי (מגדים יד, סיוון תשנ"א, עמ' 47-77). הרב מדן מציע (בעמ' 64 שם) כי כורש זה שאליו מתייחס ישעיהו, איננו כורש בן כמבוזי שהתיר ליהודים לחזור לארץ ישראל, אלא סבו של זה, שגם שמו היה כורש. הוא נטל חלק בקעקוע האימפריה האשורית שבעקבות מפתלה באה תקופת גשוג ליהודה בזמנו של יאשיהו.

בלתי אפשרי לקיים כאן דיון מעמיק בעניין כה סבוך. אך יש לציין כי לפי שיטה זו, נצטרך להאריך את חייהם של כמה אנשים מעבר לסביר (ישעיהו), לפי גישה זו, ראה את תחילת עלייתו לגדולה של כורש הראשון בסוף התקופה האשורית, ומאחר שהתחיל את נבואתו בימי עוזיהו, הרי שניבא כ-120 שנה). נצטרך גם לייחס חשיבות גדולה מן המקובל לפריחה המדינית בתקופתו של יאשיהו, אם כל הנבואות הנאדרות של ישעיהו בפרקים מ' ואילך נאמרו על תקופה זו. אולם גם אם נתעלם מבעיות אלו (שהרי כל שיטה כרונולוגית של התקופה רצופה בבעיות קשות), חושבני כי יש לבדוק את עצם הטענה שהביאה את הרב מדן להצעתו זו, והיא שלא מסתבר שיעמוד נביא ויינבא, תוך נקיבת שמו המפורש של אדם שיחיה 200 שנה מאוחר יותר. יש לבחון הן את עצם הטענה, ובעיקר את המוקש החינוכי הטמון בה כאשר התשובה האלטרנטיבית איננה מספקת.

³ לדברי יוסף בן מתתיהו אכן ראה כורש בנבואות ישעיהו פקודה מאת ה' אלוהי השמים לבנות את בית המקדש: "את הדברים האלה ידע כורש מתוך קריאה בספר הנבואה שהניח אחריו ישעיהו מאתיים ועשר שנה קודם... והנה משקרא אותם כורש והשתאה לגבורת אלוהים, תקפתו רוח התעוררות ותשוקה עזה לקיים מה שכתוב" (קדמוניות היהודים, ספר י"א 5-6; מהד' שליט כרך ג, עמ' 3).

אפשר שהדברים מיוסדים על דברי כורש "והוא פקד עלי לבנות לו בית" וְגו' (דה"ב ל"ו, כג). אולם יש להעיר כי כמה מן החוקרים סבורים שדברי כורש אלה נאמרו במסגרת הפוליתאיזם העומד בבסיס הדת הפרסית, והן תוצאה של רצונו של כורש לרצות את העמים הכבושים תחת ידו. כך עולה מעיון בגליל כורש (שהוא גליל חומר שעליו כתובת של כורש), שמתוארת בו מגמה כוללת להשבת מקדשים חרבים למעמדם הראשון. בכתובת זו כורש תולה את הצלחתו במלחמותיו בברכתו של מרדוך, האל הבבלי. דבריו של כורש על 'פקודה' שקיבל הם, על-פי הכתובת הזאת, נוסח קבוע הנובע מיסודות דתיים ומדיניים.

ג

בספר חגי מתגלה לנו השפעתו של עם ישראל על תהליכים ותופעות הנראים לכאורה כטבעיים. חגי פונה בנבואתו אל היהודים לאחר התקופה שהופסקה בה הבנייה בעקבות הצו המלכותי שהורה על כך. מן הנבואה נראה, כי העם התעצל בבניין הבית, והמתין בפאסיביות לאישורו של מלך פרס לחידוש הבנייה. גם מצבו הכלכלי החמור של העם תרם לדחיית הבנייה, כעולה מן הכתובים. חגי פונה אל העם, דורש פעולה מצדם, ומסביר להם כי המצב הכלכלי הקשה שנקלעו אליו, הוא תוצאה ישירה של עצלותם בבניין בית המקדש: "פנה אל הרבה והנה למעט והבאתם הבית ונפחתי בו יען מִה נָאֵם ה' צבאות יען ביתי אשר הוא חָרַב ואתם רצים איש לביתו" (חגי א', ט).

כאן מתוארים ישראל כגורם שבו תלויה ההתקדמות בתהליך שיבת ציון, ובספר חגי אכן רוחם של זרובבל, יהושע הכהן הגדול והעם, היא המתעוררת: "ויער ה' את רוח זְרַבְבֶּל בן שלתיאל פחת יהודה ואת רוח יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול ואת רוח כל שארית העם ויבאו ויעשו מלאכה בבית ה' צבאות אלהיהם" (שם, יד).

ד

ראינו עד עתה את כורש ואת ישראל מאופיינים בהתעוררות. אך ישנה עוד צלע שלישית במשולש השותפים לתהליך שיבת ציון, גורם שלא תמיד נראה על פני השטח, אך למעשה ממנו מצעדי גבר ולו נתכנו עלילות: הקב"ה.

בספר זכריה, לאחר נבואת תוכחה קצרה לעם, באה שורת נבואות המכונות 'מראות זכריה'. המראות האלה קשים ועלומים הם, וכמעט שאין שני פרשנים המפרשים אותם בסגנון אחד. הם מעניקים לתהליך שיבת ציון ממד של עומק, מכניסים אותנו אל מאחורי הפרגוד ומגלים לנו בבואה של המתרחש במישור האלוהי. במסגרת זו משלים זכריה את המשולש ומתאר גם את חלקו של הקב"ה בהתעוררות: "רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוכך נָאֵם ה'... הס כל בשר מפני ה' כי נְעוֹר ממעון קדשו" (זכריה ב', יד-יז).

גם כאן יונקת הנבואה ממקור קדום. בפרקים העוסקים בתקופת שיבת ציון אומר ישעיהו: "עורי עורי לבשי עֵז זרוע ה' עורי כימי קדם... ופדויי ה' ישובו ובאו ציון ברנה" (ישעיה נ"א, ט-יא).

"שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים" (תהילים קכ"ו, א). הפרשנים במקום פירשו, כי "היינו כחלמים" מגודל הפלא שכמוהו ייתכן רק

בחלום (ראב"ע), או על צרות הגלות שייראו בזמן הגאולה כחלום רחוק (מצודות). אך חוני המעגל הבין אחרת, ותמה "מי איכא דנייס שבעין שנין בחלמא" (תענית כג, ע"א). הגלות נתפסת כחלום וכשינה, ושיבת ציון הנה אפוא התעוררות.

ה

ראינו שה"התעוררות" שוזרת כחוט השני את הספרים ואת השותפים השונים הקשורים לשיבת ציון, וכעת נראה שגם חז"ל הבינו את התקופה באור כזה.

הכוזרי (מאמר ב', כד) מביא את הפסוק משיר השירים (ה', ב) "אני ישנה ולבי ער", וז"ל: "כינה את הגלות בשם 'שְׁנָה' ואת התמדת הנבואה בקרבם בשם 'לֵב עָר'". מקור דבריו הוא כנראה בתרגום שם "והוּו דמין בגלותא כגבר דמכא דלא יכיל לאתערא משנתיה וקל רוחא דקודשא מזהרא להון על יד נביאיא והות עירא יתהון מדמוך לבהון". גלות בבל מתוארת כשינה, והנביאים הם המעוררים את העם משנתם. זה אכן תואם לאמור בחגי, שלאחר נבואתו התעוררה רוח העם.

בשיר השירים רבה (פרשה ה', א) מופיע אותו רעיון, אך "ולבי ער" מוסב שם על הקב"ה "אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגאלני", וכמו שראינו בזכריה "כי נעור ממעון קדשו" (ב', יז). גם את הפסוק "על משכבי בלילות" (שיר השירים ג', א) דרשו חז"ל על הגלות שדומה לשינה וללילה.

ו

שינה היא מצב שבו נראה האדם כלפי חוץ כמת, בעוד שלמעשה כל כוחותיו וחיוניותו אצורים בקרבו, וכאשר יתעורר יצאו אלה מן הכוח אל הפועל. ישראל בגלות משולים לאדם הישן, והגאולה משולה להתעוררות העם והוצאת כוחותיו אל הפועל.

הגלות נמשלה גם לחושך, והגאולה לאור. "ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו" (בראשית ט"ו, יב). דרשו חז"ל שזה רמז לגלות, וישנם מדרשים רבים על זה הדרך.

גם חושך, כמו שינה, הנו מצב של 'בכוח': המציאות קיימת, אך אם אין אור אי-אפשר לראותה, ומבחינת המתבונן היא כביכול איננה קיימת.

לישראל בגלות ישנו אותו כוח, אותו לשד חיים שלעולם לא נס לחו, כמו בשיא תפארתו, אלא שבזמן של חושך ושינה איננו מוצא אל הפועל, ונותר רק אגור וטמון בקרבו עד שכלפי חוץ נראה ש"לא תוסיף קום בתולת ישראל", ובזמנים קשים נשמעים אפילו קולות מבפנים "אמרנו נגזרנו", "אבד נצחי ותוחלתי מה". אולם

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

כמו העץ היבש כחרס במשך החורף וחוזר לתחייה בבוא האביב - "זכור את ח'דש האביב", חודש הגאולה - כך ישראל כאשר בא זמן גאולתם, **מתעוררים** כל כוחותיו הרדומים והחבויים ויוצאים מאפלה **לאורה**, ואז "כלביא יקום וכארי יתנשא".

"התעוררי התעוררי כי בא אורך קומי אורי

עורי עורי שיר דְּבָרִי

כבוד ה' עליך נגלה" (מן הפיוט 'לכה דודי').

